20. ARQUITECTURA GÒTICA I TARDOGÒTICA AL NORD I AL SUD D'EUROPA

Lo dit castell [es refereix a l'Acròpolis d'Atenes] *sia la plus rica joia que al món sia e tal que entre tots los reis crestians envides la podrien fer semblant*

Pere III el Cerimoniós, segle XIV

La nova arquitectura de les catedrals gòtiques, emparada en el prestigi creixent de la corona reial francesa, no tardarà gaire a expandir-se cap als països del nord d'Europa, és a dir, als nous territoris del Gran Ducat, a Anglaterra i a l'Imperi germànic, indrets que aviat han conegut també l'arribada dels ordes regulars.

A les terres del sud, en canvi, a la península ibèrica —exceptuant la corona de Castella on la influència del gòtic de l'Île-de-France és palesa—, a la península itàlica, o al migdia de França on residirà durant una llarga temporada la cort papal, es pot dir a grans trets que es construeix més amb l'esperit dels monestirs i convents, cosa que ocasiona en aquests territoris, una menor ruptura o, encara més, una major continuïtat, entre les dues arquitectures (romànica i gòtica) i, conseqüentment, una major permanència en el record de la llunyana empremta clàssica.

A partir de la segona meitat del segle XIV, a mesura que es va superant la gran crisi baix medieval i que els països deixen de veure's involucrats en la Guerra dels Cent Anys, tant al nord com al sud, les influències són més creuades, però les diferències essencials romandran, amplificades per la potència d'Itàlia i la presència majoritària dels ordes mendicants al sud, de manera que allò que s'homogeneïtza són els trets ornamentals més que no pas cap altra cosa.

Aleshores hem de parlar d'arquitectura tardogòtica, també diversa, però amb algunes característiques comunes arreu dels territoris d'Europa. En aquesta darrera etapa, els edificis de caire civil que mereixeran una especial atenció arquitectònica seran cada vegada més i l'augment d'aquests encàrrecs laics reforçarà l'humanisme naixent i el naturalisme que ens portaran al món modern i a l'arquitectura del Renaixement.

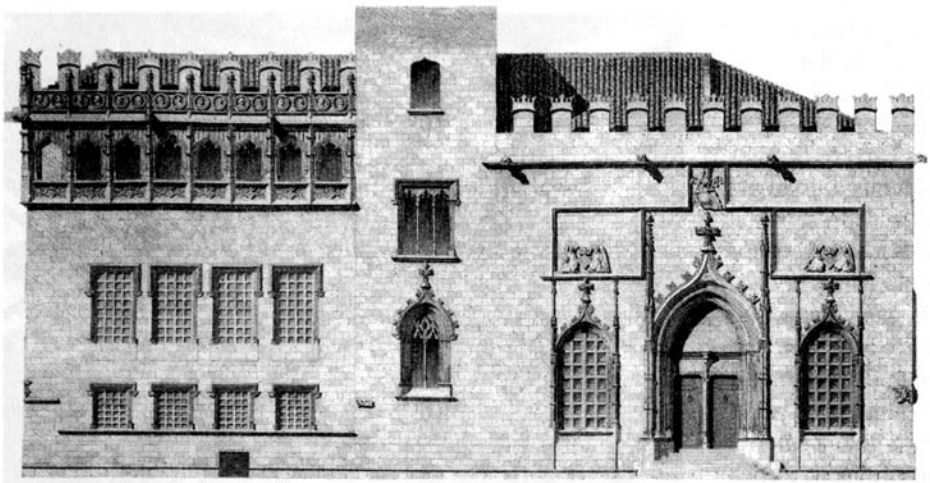

Llotja de València

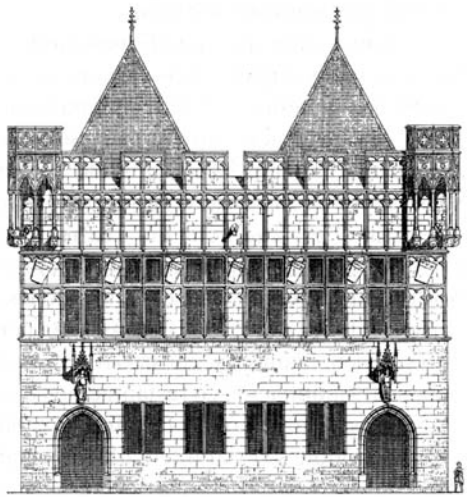

Llotja de Colònia

Arquitectura gòtica i arquitectura tardogòtica

Des del seu naixement a mitjan segle XII fins a mitjan segle XIV, quan es fa patent la crisi econòmica i social, l'arquitectura gòtica es va anar estenent pels territoris de França i Anglaterra, però, en canvi, tot i la influència de l'orde del Cister, li va costar molt d'arrelar en altres llocs, per exemple a l'Imperi o a la majoria de països del sud on l'arquitectura romànica continuava vigent. Però, a partir de mitjan segle XIV, i amb més intensitat després de la gran crisi, quan es recuperarà el ritme de l'activitat, es produiran uns canvis en l'art i l'arquitectura, generalitzats d'una manera o altra arreu d'Europa, que faran parlar d'arquitectura tardogòtica i que romandran fins al final de l'època medieval i, en alguns indrets, ultrapassaran de molt la meitat del segle XV, arribant al segle XVI i fins i tot al XVII.

De la mateixa manera, en superar les dificultats, les ciutats coneixeran un nou desenvolupament, el qual comportarà la nova construcció o ampliació de molts edificis religiosos seculars i regulars, però també —en molts llocs per primera vegada— la construcció d'edificis monumentals de caire civil: palaus comunals, ajuntaments, hospitals, seus gremials, magatzems ciutadans, etc., i cases urbanes, residències de prínceps, senyors i burgesos, que s'inspiraran en l'arquitectura religiosa, però també en els castells i residències militars. Totes aquestes construccions constitueixen una bona part de l'arquitectura que anomenem *tardogòtica*.

L'arquitectura tardogòtica

L'arquitectura que qualifiquem amb aquest terme genèric ha estat menystinguda pels qui creuen que la "tardor" —en aquest cas la tardor de l'arquitectura radiant francesa— és un signe de decadència. Sovint és l'esclat ornamental el que ha estat subratllat com la principal de les seves característiques, sense aturar-se en els canvis espacials o estructurals. Certament, al costat d'un augment del realisme en la representació escultòrica i pictòrica, la profusió decorativa és allò més vistós. Molts edificis, com a conseqüència de les aturades en la construcció i de les destrosses ocasionades per la guerra dels Cent Anys, o senzillament a causa del bon moment econòmic, coneixen ara ampliacions o restauracions parcials, de manera que una rosassa, un pinyó, un finestral, una nau o una torre poden ser tardogòtiques i estar integrades en la fàbrica gòtica anterior. Aquest procés és, en bona part, el que ha propiciat aquella atenció preferent per la forma i el llenguatge, però no treu que puguem

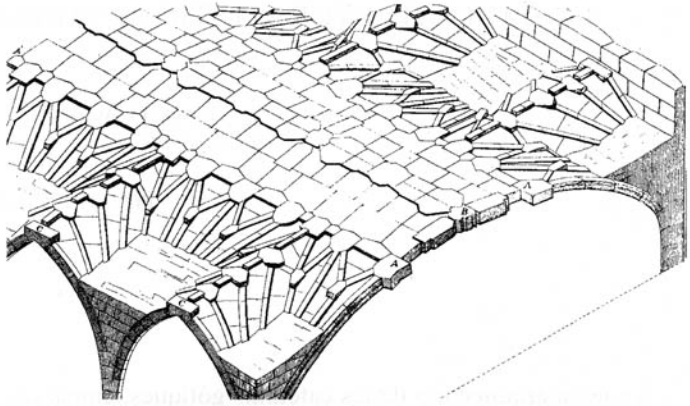

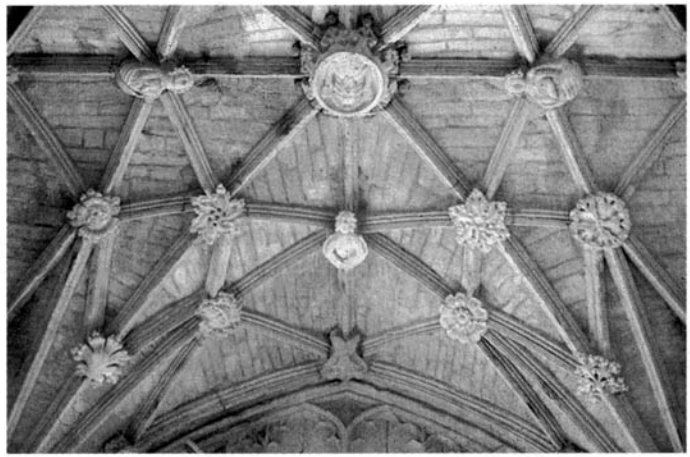

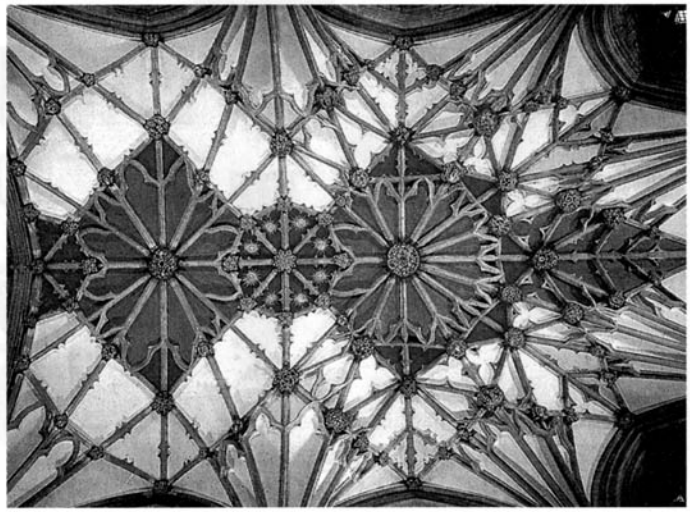

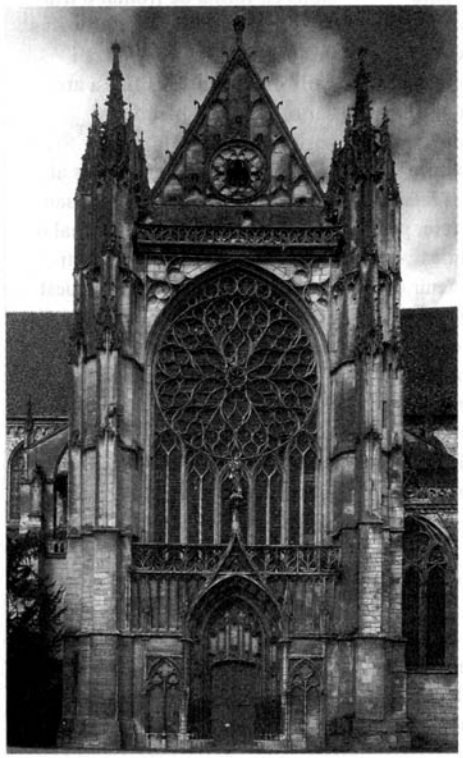

Exemples d'arquitectura tardo-gòtica:

A la pàgina anterior, esquema de l'especejament d'una volta anglesa tardana, segons Rovira i Rabassa, volta amb tercelets, lligades, cadenes i rosetes; i volta policromada de l'església de Tewkesbury Abbey, a Gloucester.

En aquesta pàgina, agulles, cresteries i pinacles de la catedral de Milà i façana flamígera del creuer de la catedral de Sens.

apuntar unes característiques generals que identifiquen aquesta arquitectura tardogòtica fins i tot més enllà del propi ornament. Tractem de sistematitzar ara aquestes característiques:

a) La qualitat material dels edificis, sobretot els religiosos, ha de ser grandiosa però delicada i subtil, i això s'ha d'assolir a base d'evitar els panys de paret massa grans, massa nus i una textura massa rugosa, característiques que conferirien una imatge fortificada i dura. En conseqüència, per tal de reduir la diferència aparent entre els panys massissos i les obertures, s'acaben aquells amb baixos relleus imitant les traceries dels finestrals. Per a remarcar la continuïtat de les superfícies, es practica, doncs, una talla fina sobre pedra ben polida, abonant la profusió decorativa en paraments i obertures a l'interior i l'exterior dels edificis.

b) Aquesta profusió ornamental —quasi podríem parlar de superposició o d'afegit—, envaeix l'arquitectura i fa que arreu, com si es tractés de brodats i calats tèxtils, es retalli, es trepani i es perfori la pedra (o la fusta). Són freqüents les arqueries ornamentals i les cresteries (espècie d'acroteri de puntes), les garlandes o fistons (trena o ornament de puntes o lòbuls), les claustres (gelosia formant un dibuix geomètric) i els quadrifolis (perforació en forma de flor de quatre fulles); els gablets (frontons triangulars molt apuntats) i els dosserets (coberta amb voladís que es disposa damunt d'estàtues), les agulles i pinacles, aquests amb ganxets (puntes tallades en forma de ganxo), magollas (coronament floral) i florons.

c) Les voltes són tractades com un teixit o com una delicada xarxa, de manera que els seus nervis —allunyats ja de cap paper portant— es compliquen amb tercelets (que van del pilar al nervi), lligades (que van de nervi a nervi) o cadenes (de clau de volta a clau d'arc) i apareixen a les interseccions les rosetes (espècie de claus que uneixen dos nervis secundaris en una volta) i penjants (adorns que pengen). Des del punt de vista mecànic, això significa abandonar la volta de creueria per a tornar al concepte de cúpula o volta de canó, que és en definitiva el comportament efectiu d'una volta estrellada o de ventall. Es revisa també la relació entre la volta i els murs, plantejant, ja sigui una discontinuïtat, ja sigui una continuïtat radical sense cap element de transició, com els capitells.

d) L'espai interior que han de formar aquest límits brodats, de murs i sostres, ha de ser com més unitari millor; per això, sovint hom cerca igualar l'alçada de les naus, construint, sobretot a l'Imperi i també a la corona d'Aragó, el tipus *hallenkirche* (església-saló) ja explicat.

e) Canvien les condicions d'il·luminació i entra més llum, especialment a la capçalera, amb solucions de perforació de l'absis i a força de substituir els colors forts dels vitralls per colors, matisats amb grisalles més tènues o emprant vitralls menys acolorits, que facin l'espai més perceptible sense perdre aquella atmosfera sobrenatural del gòtic.

Eventualment, per a qualificar l'arquitectura tardogòtica hom ha emprat el mot flamíger (del francès: *flamboyant*) referit a la forma de flama que tenen l'arc conopial i les seves variants, però cal destacar que en el repertori ornamental, aquesta arquitectura fa ús també de l'arc lobulat i del carpanell o ansapaner (format per tres o cinc segments de circumferència que sumen cent-vuitanta graus). Tanmateix el mot flamíger correspon sobretot a l'arquitectura gòtica francesa o d'influència francesa.

Efectivament, si apropem el punt de vista, l'etapa tardogòtica pren noms concrets que tracten d'aglutinar particularitats estilístiques precises o pròpies d'àrees territorials distintes: és flamígera l'arquitectura tardogòtica francesa que influeix en els territoris del Gran Ducat, on l'art flamíger resplendeix com enlloc; a Anglaterra, en aquest temps, es parla del *perpendicular style*, en aquest cas és una resposta als excessos del *decorated style* anterior; a l'Imperi, on els esdeveniments artístics es produeixen amb retard, l'arquitectura tardogòtica serà l'arquitectura gòtica més genuïna; als territoris del sud, a la península ibèrica, aquesta arquitectura no arribarà pràcticament fins a finals del segle XV quan ja ha estat consumada la unificació entre Aragó i Castella, i, sobretot a l'àrea de domini castellà, tindrà un desenvolupament genuí extraordinari al començament de l'edat moderna; també a Portugal, on es parla d'arquitectura Manuelina, arribarà amb retard. A la península itàlica serà on abans s'abandonarà l'arquitectura gòtica, ja que allà sorgirà el Renaixement, si bé no en tots els seus territoris: a la república de Venècia, per exemple, l'arquitectura tardogòtica serà molt florida i durarà fins a molt tard.

A partir de mitjan segle XV, doncs, ja és perceptible el recanvi cultural i d'època que significa el pas de l'edat mitjana a l'edat moderna, cap a la cultura del Renaixement, i això no es produeix d'una manera brusca ni homogènia, ni a tot arreu alhora. Així com en l'època medieval els indicis de la nova cultura fan parlar d'una arquitectura medieval de caire renaixentista, també a l'edat moderna restaran maneres de fer pròpies del món medieval i podrem parlar d'una arquitectura moderna de caire tardogòtic.

FITXA 40. ELS RETAULES

Cos alt del retaule de sant Joan i sant Esteve de Bernat Despuig.

Per retaule (*re*, darrera; *tabula*, taula), s'entén l'obra d'escultura, pintura o barreja d'ambdues, que cobreix el mur situat darrere l'altar. A diferència del seu antecessor, el frontal, que se situava al davant mateix de l'ara, a la part baixa, dels altars romànics, el retaule se situa, doncs, al darrere, per damunt, dels altars gòtics.

De baix a dalt pot tenir quatre parts: el *bancal* o *predel·la* que fa de pedestal; el *cos* del retaule, subdivideix horitzontalment en pisos o cossos i verticalment en *carrers* separats per *entrecarrers*; el *guardapols*, element que sobresurt i emmarca el retaule per protegir-lo de la pols, i l'*àtic*, nom del darrer pis quan és tan sols una perllongació del carrer central.

El retaule sol ser de fusta, però pot ser també de pedra, marbre o metàl·lic. Els primers retaules coneguts són del segle XII, la majoria de petites dimensions en forma de frontal o tríptic. En els segles XIII i XIV l'ús dels retaules es generalitza i creix en dimensions fins a arribar al màxim esplendor al segle XV.

Els retaules eren pintats al tremp, que pot ser magre, quan el dissolvent és la cola animal o substàncies orgàniques aglutinants, com l'ou o la llet (aquest és el procediment més antic i difós), o gras, quan hi participa l'oli com un dels dissolvents. Però, allò que resulta fonamental per un bon acabat és la preparació del suport, que s'afaiçonava amb cola i, sovint, amb teles o trossos de tela per a dissimular clivelles, forats i irregularitats; al damunt, s'hi estenien finalment, per capes successivament polides, una barreja de cola i guix.

La pintura a l'oli no arribarà fins al Renaixement.

Arquitectura gòtica i tardogòtica als països del nord

Arquitectura tardogòtica al nord de França i al Gran Ducat

Ja hem parlat de l'etapa gòtica en el seu bressol. A partir de la crisi de mitjan segle XIV i fins que no acaba la Guerra dels Cent Anys, l'activitat als territoris septentrionals de França és molt poca. Així, l'arquitectura flamígera és en general del segle XV i es perllonga al segle XVI, sempre lligada a l'art flamenc aleshores en plena efervescència, de manera que abans d'acabar el temps estricte de la nostra periodització medieval (1453) s'inicien obres importants, com els creuers de la catedral de Sens o de Beauvais, la façana de la catedral de Tours, les esglésies de Notre Dame de l'Épine i de Notre Dame de Clery o la reforma de l'abadia del Mont Sant-Michel, la majoria de les quals ja no s'acabaran fins després d'aquella data. A finals del segle XV, la ciutat del flamíger francès per excel·lència serà Rouen amb la seva catedral (pintada per Monet a les acaballes del segle XIX), les esglésies de Sant Ouen, Saint Maclou o el mateix Palau de Justícia. També podem apreciar algunes residències senyorials, com l'Hotel de Sens, o la dels abats de Cluny, ambdues a París.

Durant més d'un segle, des de 1363 fins a 1477, va constituir-se en la franja allargassada que discorre de nord a sud entre França i l'Imperi, independent d'ambdós, el Gran Ducat de Borgonya i Flandes, que reunia algunes de les ciutats més desenvolupades d'Europa: Bruges, Gant i Ypres, a Flandes; Brussel·les, Lovaïna i Anvers al Brabant; Amsterdam, Leïden, Delft, Breda, Utrech o Rotterdam, a Holanda, i Dijón a la Borgonya, ciutat que comparteix amb Bruges la residència dels ducs; a més, cal afegir-hi Luxemburg, l'Alsàcia i la Lorena i part de la Picardia (amb la ciutat d'Amiens).

Territoris amb un ampli desenvolupament ciutadà tal com resta palès en la seva arquitectura civil tardogòtica, preciosista i exuberant, d'ajuntaments amb *beffrois* (torres sovint amb rellotge) que proclamen el seu poder, de llotges de comerç i contractació o d'amplis mercats urbans.

Quant a l'arquitectura religiosa, a Flandes, les esglésies són de tres naus d'igual alçada i amplada, sovint de maó, amb columnes en lloc de pilastres, anomenades aquí *hallekerche*. Al Brabant, en canvi, són més tradicionals, ja que són de pedra amb tres naus (més baixes i estretes les laterals) i amb una capçalera molt desenvolupada.

A l'esquerra, façana de la catedral de Saint-Gatien de Tours, començada en 1440.

A la dreta, dos exemples de l'arquitectura civil al Gran Ducat: la Torre de Malines i la Llotja de Brujes, amb alts beffrois *(torres amb rellotge).*

Arquitectura gòtica i tardogòtica a Anglaterra

Anglaterra fou el primer país que va adoptar l'arquitectura de l'Île-de-France, i també es trobava entre els primers a rebre la influència de les fundacions cistercenques, però, ja d'antuvi, mostrà una clara tendència a distanciar-se d'alguns aspectes emblemàtics del gòtic francès. Aquestes diferències queden paleses en un major desenvolupament en llargada dels edificis, la secció dels quals es presenta sovint com una successió d'afegits telescòpics (naus llargues, transseptes dobles, presbiteris profunds i capelles afegides), en una major horitzontalitat visual interna, emfasitzada a l'hora de deslligar els nervis de les voltes de les motllures verticals en la nau central; en substancials diferències operades en la capçalera, la qual és sovint precedida d'un doble creuer (església patriarcal) amb una o dues torres i acabada amb un tester pla que generalment te adossada una capella dedicada a la Mare de Déu (*Lady chapel*); amb una façana tractada de manera plana i desproveïda de torres; uns murs gruixuts amb perforacions molt articulades; amb pocs contraforts o arcbotants com a conseqüència d'aquest gran gruix dels murs; amb unes voltes, en fi, que fugen de la segmentació quadripartida o sexpartida i apareixen complicades amb altres nervis i cadenes cercant la isotropia zenital; finalment, potser el gòtic anglès posa més atenció en els materials i la policromia que el gòtic francès, de manera que presenta, en general, unes superfícies menys despullades. A aquestes diferències hi cal afegir el fet que la major part de les catedrals angleses foren atorgades pel rei —en el moment de la separació de l'Església romana— a monestirs, abadies o priorats, de manera que encara avui es mostren com un complex, on destaquen el claustre i la sala capitular, rodejat d'amplis espais verds que singularitzen tot el conjunt en la morfologia urbana.

Des del punt de vista cronològic, tot i que hem de subratllar la superposició de diverses èpoques en la majoria dels edificis, cosa que en dificulta una adscripció precisa, s'han identificat tres períodes fonamentals. En primer lloc,

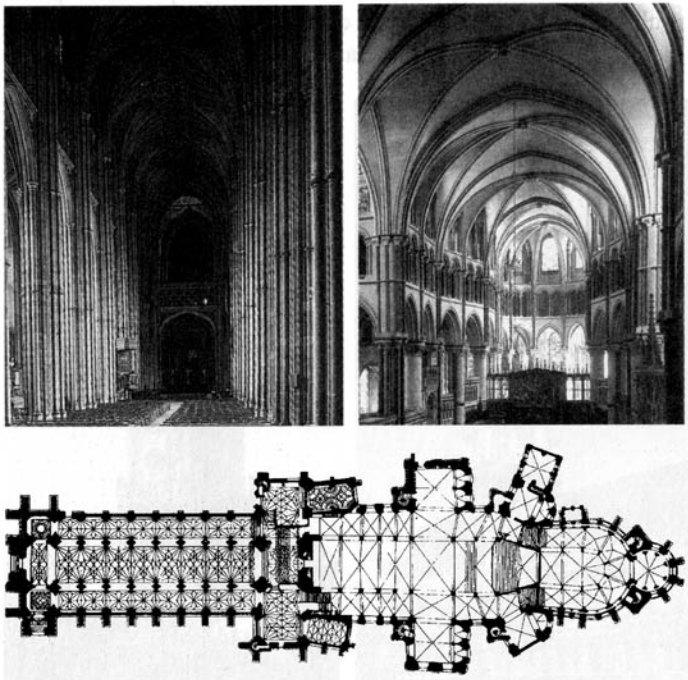

Tots dos costats de la nau central de la catedral de Canterbury: a la dreta la part més antiga, a llevant i a l'esquerra la continuació cap a ponent. La planta de la catedral mostra el desenvolupament longitudinal característic de les seus angleses.

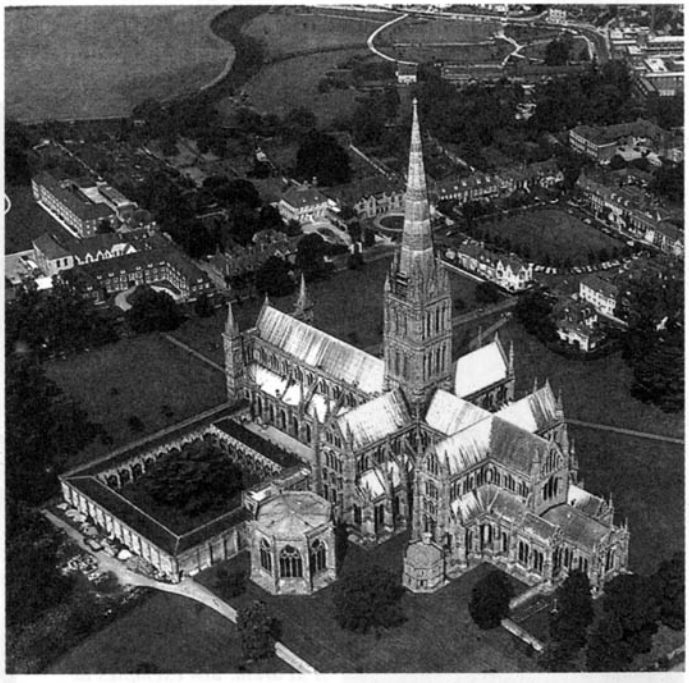

Catedral de Salisbury. Edifici patriarcal de desenvolupament longitudinal, situat enmig d'un àrea monàstica, de la qual romanen encara el claustre i la sala capitular (l'edifici exempt al costat seu).

l'*early english* (o gòtic antic) que entronca amb el període del romànic normand i va des de finals del segle XII, en què fou bastida la catedral de Durham (excepte la gran torre del creuer, que és de finals del XV), fins a mitjan segle XIII. Els edificis més rellevants són la catedral de Canterbury, escenari de l'assassinat de Thomas Becket i destí de pelegrinatge per a venerar les seves despulles; la de Salisbury, tot i que la característica agulla del creuer fou construïda posteriorment; la de Lincoln, que explora més que cap altre edifici els camins d'una arquitectura genuïna, i la de Wells, que és la peça més important de l'occident d'Anglaterra, de la qual cal tenir present que el singular creuer i el cimbori són posteriors. El segon període és el *decorated style* (o gòtic decorat), que va des de mitjan segle XIII fins a mitjan segle XIV, època de la qual l'edifici més representatiu és la catedral de Westminster, la més francesa de totes per pròpia voluntat reial, des de sempre, seu dels actes oficials de la corona britànica i en certa manera model de les catedrals de York, Exeter, Bristol i Ely. Finalment, ja a partir de mitjan segle XIV es produeix l'anomenat *perpendicular style* (gòtic vertical) que s'usa en l'ampliació de seus molt importants, com Gloucester, York o Canterbury i es tracta d'una resposta als excessos del *decorated style* anterior substituint les múltiples corbes d'aquell per línies ortogonals en murs i vidrieres, però, a la vegada construint les famoses voltes de ventall amb múltiples nervis, planes en la part superior, de complicades solucions amb pedra i, de vegades, amb fusta. Aquestes voltes abunden, al final de l'època medieval, i encara després, en algunes capelles, com la del King's College de Cambridge i altres del temps de la dinastia Tudor (és a dir, a partir de 1485) amb una arquitectura gòtica molt tardana que s'allargassarà fins al segle XVII.

Durant tota l'època medieval es construeixen a Anglaterra innombrables castells i *manor hauses* (cases senyorials), que van minvant el caràcter de fortalesa militar i augmentant la condició residencial a mesura que passa el temps.

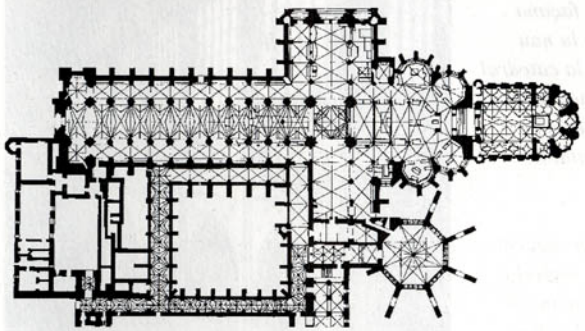

Vista interior del cor de la catedral de Westminster, la més afrancesada de les grans catedrals angleses. La planta del conjunt iniciat a mitjan segle XIII, expressa també l'origen monàstic de la seu londinenca.

Claustre de la catedral de Gloucester (vista general i fragment de la volta), una de les peces més elaborades i notòries del tardogòtic anglès. Al costat, el delicat i afiligranat treball de la tomba de Eduard II, a la mateixa catedral de Gloucester.

l'*early english* (o gòtic antic) que entronca amb el període del romànic normand i va des de finals del segle XII, en què fou bastida la catedral de Durham (excepte la gran torre del creuer, que és de finals del XV), fins a mitjan segle XIII. Els edificis més rellevants són la catedral de Canterbury, escenari de l'assassinat de Thomas Becket i destí de pelegrinatge per a venerar les seves despulles; la de Salisbury, tot i que la característica agulla del creuer fou construïda posteriorment; la de Lincoln, que explora més que cap altre edifici els camins d'una arquitectura genuïna, i la de Wells, que és la peça més important de l'occident d'Anglaterra, de la qual cal tenir present que el singular creuer i el cimbori són posteriors. El segon període és el *decorated style* (o gòtic decorat), que va des de mitjan segle XIII fins a mitjan segle XIV, època de la qual l'edifici més representatiu és la catedral de Westminster, la més francesa de totes per pròpia voluntat reial, des de sempre, seu dels actes oficials de la corona britànica i en certa manera model de les catedrals de York, Exeter, Bristol i Ely. Finalment, ja a partir de mitjan segle XIV es produeix l'anomenat *perpendicular style* (gòtic vertical) que s'usa en l'ampliació de seus molt importants, com Gloucester, York o Canterbury i es tracta d'una resposta als excessos del *decorated style* anterior substituint les múltiples corbes d'aquell per línies ortogonals en murs i vidrieres, però, a la vegada construint les famoses voltes de ventall amb múltiples nervis, planes en la part superior, de complicades solucions amb pedra i, de vegades, amb fusta. Aquestes voltes abunden, al final de l'època medieval, i encara després, en algunes capelles, com la del King's College de Cambridge i altres del temps de la dinastia Tudor (és a dir, a partir de 1485) amb una arquitectura gòtica molt tardana que s'allargassarà fins al segle XVII.

Durant tota l'època medieval es construeixen a Anglaterra innombrables castells i *manor hauses* (cases senyorials), que van minvant el caràcter de fortalesa militar i augmentant la condició residencial a mesura que passa el temps.

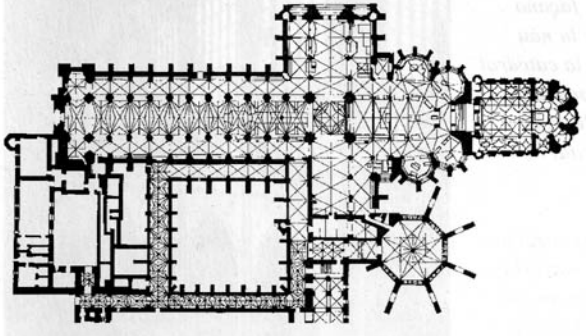

Vista interior del cor de la catedral de Westminster, la més afrancesada de les grans catedrals angleses. La planta del conjunt iniciat a mitjan segle XIII, expressa també l'origen monàstic de la seu londinenca.

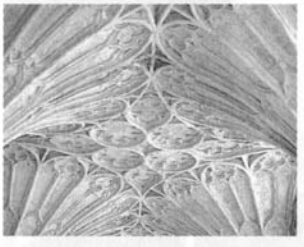

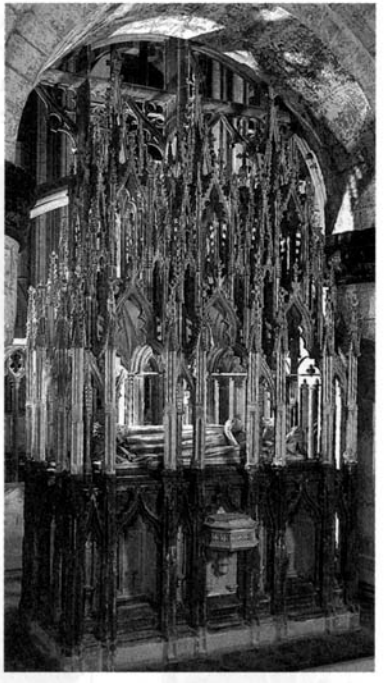

Claustre de la catedral de Gloucester (vista general i fragment de la volta), una de les peces més elaborades i notòries del tardogòtic anglès. Al costat, el delicat i afiligranat treball de la tomba de Eduard II, a la mateixa catedral de Gloucester.

amb ornaments propis del flamíger francès, i adoptà el tipus *hallenkirche* fugint de la tradicional divisió en trams, aprimant progressivament les columnes i expressant la coberta de manera contínua, com podem veure en l'església dels franciscans de Salzburg o en les dues esglésies de Landshud de Baviera, la de Sant Martí i la de l'Hospital. A Praga, es poden admirar les obres del més famós mestre de la dinastia dels Parler, Peter, el qual va acabar la catedral i va construir diversos edificis per a l'emperador. Quant al gòtic civil, podríem destacar els ajuntaments de Tangermünde, Colònia o Praga, el castell de l'orde teutònic a Marienburg o la porta al pont de Praga.

Tot i això, la diversitat es fa extremadament palesa, i no són poques les àrees que presenten característiques molt particulars. Per exemple, al nord, sobre el mar Bàltic, a la regió de Saxònia crescuda a redós del comerç, hi trobem l'arquitectura anomenada *backsteingotic*, de volums simples i formes clares, feta amb maó i no amb pedra, com mostren les set esglésies, les agulles de les quals fixen la imatge de l'antiga ciutat hanseàtica de Lübeck, capital de fet, des del segle XIII fins al XV, d'aquesta rica regió en què moltes altres ciutats, com Landshut o Doberan i Peplin per exemple, també compten, entre els seus monuments, amb precioses esglésies gòtiques —en aquest cas cistercenques— de maó.

FITXA 41. PICAPEDRERS I LÒGIES EN L'ARQUITECTURA MEDIEVAL

El treball del picapedrer (que en síntesi ja va ser explicat en la fitxa 6 del primer volum) assoleix en la baixa època medieval alts nivells de perfecció. Tot i tenir un fort component individual, aquest ofici fomenta la vida en comunitat i és la base d'un teixit professional i social, les confraries, que amb el temps assoliran unes cotes de poder extraordinàries i elaboraran una tradició tècnica i arquitectònica que serà molt difícil de canviar.

Aquest és l'origen remot de les lògies maçòniques nascudes en el món modern, perquè *francmaçó* no vol dir altra cosa que picapedrer que tallava la pedra franca, apropiada per als treballs més delicats. Després, la maçoneria serà una organització de caire espiritual que ja no hi té res a veure, però que va heretar l'esperit de companyonia i de defensa dels picapedrers i també els símbols (el triangle, per exemple, correspon al nivell d'escaire).

Les lògies medievals, efectivament, eren comunitats de mestres picapedrers que permetien la lliure circulació sense diners ni eines a través del territori (també per tal d'evitar els robatoris) i eren el centre de discussió del treball i de la vida d'aquest sector tan important en l'època medieval.

El taller de picat al fi es trobava gairebé sempre a l'obra i, allà, els picapedrers treballaven resguardats del sol i de la pluja en una espècie de cobert o *loggia* on també menjaven, reposaven i guardaven els estris. Les lògies havien de resoldre, a més dels problemes tècnics, altres de caire econòmic, com la discussió amb els comitents (el rei, el bisbe i el capítol de la catedral, o l'abat i el capítol monacal) i altres de caire social.

El mestre feia els plànols i maquetes i participava en discussions, aconsellant els promotors o altres companys sobre els aspectes tècnics. Són diversos els documents que resten de diferents debats cèlebres, com l'anomenat debat de Milà o el de Girona, en què varen participar alguns mestres forans a propòsit de la construcció de les catedrals.

Pel que fa als dibuixos, només ens queda el quadern de notes d'un dels mestres medievals més destacats, Villard d'Honnecourt, que va viure en el segle XIII a Reims, va viatjar per Europa i va dibuixar en el *Livre de Portraiture*, un àlbum de pergamí de trenta-tres folis, esbossos comentats d'edificis, figures humanes, animals i plantes, inserits en un context geomètric i alguns identificats com a elements de diferents catedrals de l'Île-de-France.

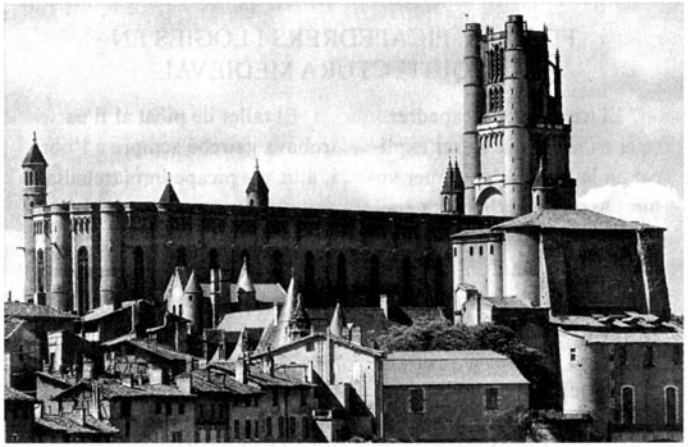

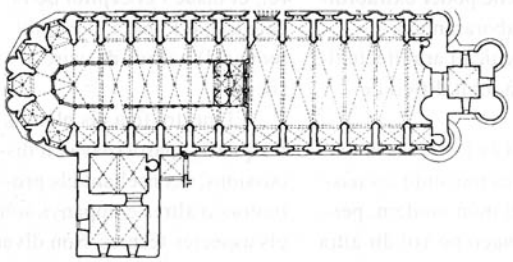

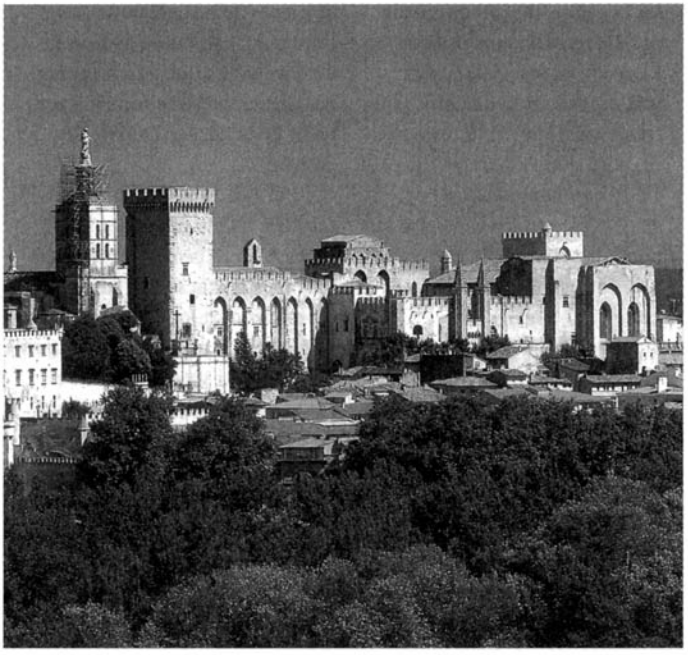

Arquitectura gòtica i tardogòtica als països del sud

El migdia de França

A la França del sud, l'arquitectura gòtica hi va arribar de la mà del Cister en el marc d'una activitat ralentitzada fins al segle XIII per les guerres contra els càtars i altres, les quals retardaren l'activitat arquitectònica. Tot i que després, algunes catedrals com Bordeus o Narbona experimentaren la influència del nord, la forta tradició romànica, l'activitat del Cister i, posteriorment, la presència dels ordes mendicants, molt intensa a causa del combat contra la heretgia, feren l'arquitectura gòtica del sud distinta espacialment (per exemple, els edificis són sovint de nau única), plàsticament (predomini dels plens sobre els buits, etc.) i constructivament (ús freqüent del maó, permanència dels contraforts, cobertes planes, etc.). L'església del convent dels Jacobins (els dominicans es deien jacobins perquè tenien la casa mare a la desapareguda església de Sant Jacques de París), la seva seu a Tolosa de Llenguadoc, amb una insòlita planta de dues naus, és un exemple paradigmàtic d'aquesta arquitectura del sud, com també ho és la catedral de Santa Cecília d'Albi, construïda amb maó, amb una nau central de gran amplada contrarestada per estretes naus laterals que més aviat podrien ser capelles entre contraforts —les quals conformen també la capçalera sense deambulatori—, un edifici que és premonitori de tota una arquitectura del sud (Beziers, Mirepoix, etc.), d'alguna manera també vinculada a la corona d'Aragó (Perpinyà, Mallorca o Barcelona).

En aquestes latituds, no podem deixar de parlar del trasllat, en la primera meitat del segle XIV (1309-1377), de la cort papal a Avinyó. Els papes construïren, a partir del palau episcopal existent, un de nou al voltant de dos patis. Aquest palau era una barreja de residència i fortalesa, inspirat en part en els palaus de la corona d'Aragó, com l'Almudaina de Mallorca. La presència continuada d'artistes fonamentalment del sud en aquesta aleshores populosa —més de cent mil habitants— ciutat del migdia de França, la converteix en un important centre de difusió artístic i arquitectònic.

A dalt, vista general i planta de la catedral de Santa Cecília d'Albi, un edifici de maó construït en el segle XIV que és característic de l'arquitectura gòtica del sud: una nau àmplia entre contraforts que formen les capelles laterals i un predomini de l'horitzontalitat i dels plens sobre els buits. A sota, el palau dels papes a Avinyó, complex fortificat resultat de l'engrandiment successiu durant el segle XIV d'un antic palau episcopal.

La península ibèrica

Durant la baixa època medieval, en els tres regnes de la península ibèrica, les coses se succeïren de manera diferent. A la corona de Castella, continuà la influència francesa, i la penetració de la nova arquitectura gòtica la fa evident. Ben aviat, la catedral nova d'Àvila dedicada a sant Salvador mostrà, en el doble deambulatori amb girola, el record de Saint-Denis, tant més entenedor si pensem que es volia fer d'aquesta església el nou panteó dels reis castellans. El gòtic del nord —és a dir, de l'Île-de-France, de la Normandia i de la Picardia— havia arribat a Castella, però, paral·lelament, hi arribà també la influència del Cister, orde que fou reclamat pel rei, l'any 1137, per ajudar la reconstrucció dels nous territoris reconquerits a l'islam. Tot i això, les grans catedrals gòtiques no arribaran fins a començaments del segle XIII, i es basaran totes tres en els models francesos del nord: Burgos (1221) s'inspirarà en Bourges; Toledo (1222), que era la més gran, com corresponia a la condició de seu primada arquebisbal de la vella capital de la Hispània visigòtica, s'inspirà també en Bourges i en la catedral de Le Mans, i Lleó (1255), que fou la més fidel a les idees teòriques de l'Île-de-France, s'inspirà en Reims. Després, fins a la segona meitat del segle XV no es podrà parlar d'una nova embranzida tardogòtica, ara a mans dels mestres flamencs i alemanys que participaren en l'acabament de la catedral de Burgos i en la construcció de les d'Oviedo, Pamplona, Múrcia, etc.; el darrer gran edifici de l'arquitectura gòtica hispànica serà la catedral de Sevilla, un edifici grandiós de cinc naus, la construcció del qual tindrà lloc ja en el segle XVI. En aquest segle seran aixecats altres edificis importants que trobaran en la tranquil·litat del final de la reconquesta l'oportunitat per a conformar l'arquitectura gòtica més pròpiament espanyola.

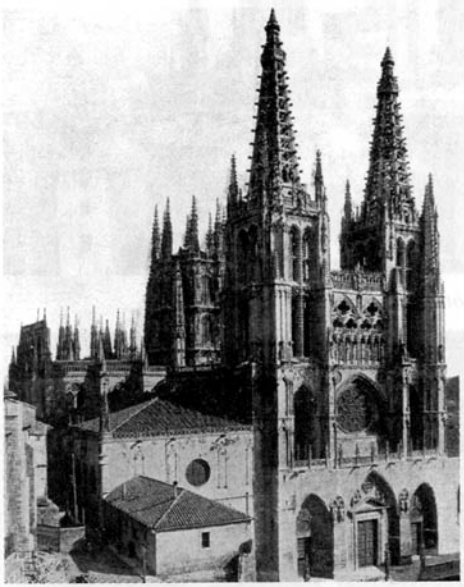

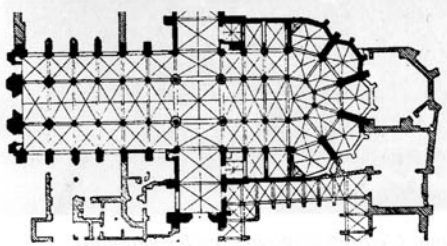

Catedral de Burgos.

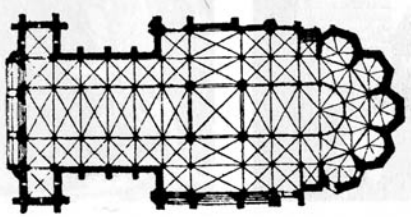

Catedral de Lleó.

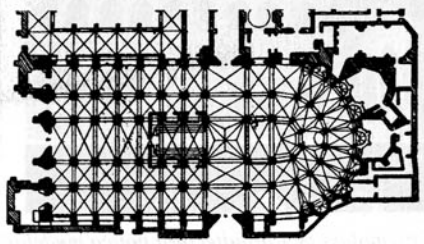

Catedral de Toledo.

També amb una tradicional influència francesa, l'arquitectura gòtica arribà a Portugal, sobretot, de la mà de l'orde del Cister, com es pot comprovar en la primerenca abadia d'Alcobaça, començada a construir en el segle XII, si bé acabada molt més tard a conseqüència de la inestabilitat territorial de l'àrea. En part, fou a causa d'aquesta inestabilitat, que la gran arquitectura gòtica portuguesa, l'anomenada arquitectura Manuelina, es construí principalment en època tardana, ja després de la segona meitat del segle XV.

A la corona d'Aragó hem de parlar, en canvi, de poca influència de la França septentrional si bé, a partir de 1298, amb la construcció de la Seu de Barcelona, aquesta influència es deixa sentir. Sobre una fortíssima tradició romànica, s'havia produït a partir del segle XII la influència del Cister, amb els grans monestirs de la Catalunya nova i la construcció de les seus episcopals de Lleida i Tarragona. Després, a partir del segle XIV, es basteixen les noves catedrals de València i de Mallorca i, finalment, la de Girona (la de Saragossa arribarà molt més tard). Acabada la "seva" reconquesta, la corona catalanoaragonesa centrà la mirada en la Mediterrània,

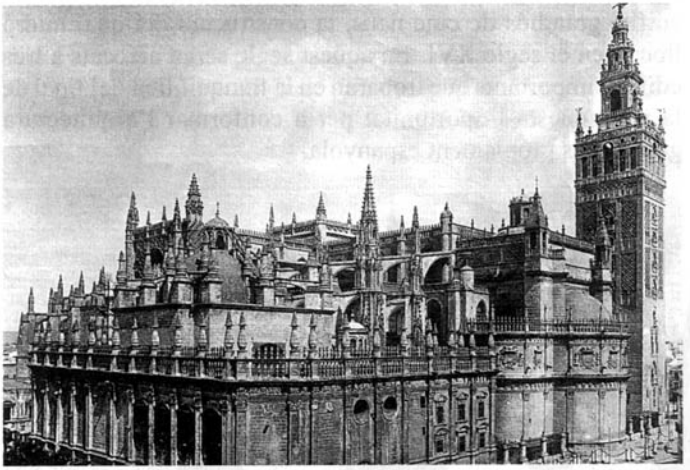

Catedral de Sevilla.

Perspectiva del barri gòtic de Barcelona.

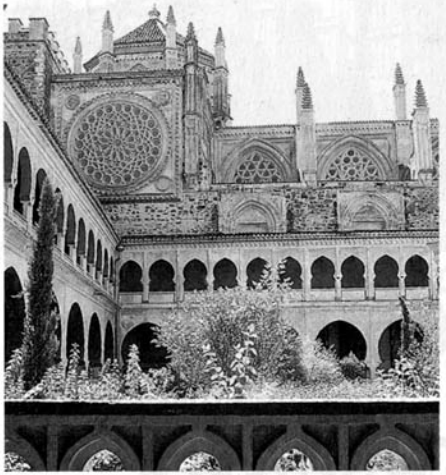

Dos exemplars de l'arquitectura gòtica mudèjar: el monestir de Guadalupe (Càceres) i la torre de Sant Martí (Terol).

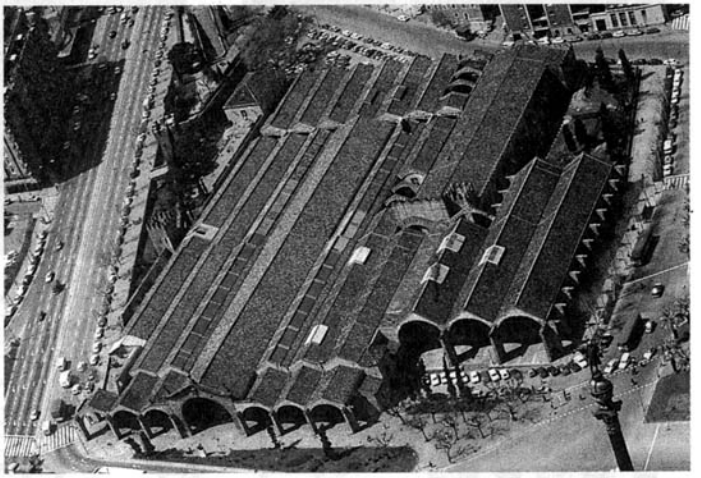

Les drassanes de Barcelona. L'edifici original eren les vuit naus estretes de ponent (ara set, per la unió posterior de les dues centrals).

cosa que provocà la construcció de les Llotges de Mar a Barcelona, Mallorca i València. També el procés d'enriquiment i expansió farà construir importants edificis civils, com el Palau Reial Major, la Casa de la Ciutat o les Drassanes de Barcelona en el temps de Pere el Cerimoniós (1336-1387), el qual fortifica una sèrie de ciutats com Morella, Montblanc i la mateixa Barcelona; més tard serà construït el Palau de la Generalitat de València. Hi ha nombrosos edificis religiosos dels ordes mendicants, molts de nau única, de vegades construïts amb arcs de diafragma, aquelles maneres senzilles i essencials de que hem parlat en el capítol 19, que tingueren també influència en l'arquitectura religiosa secular, com l'església del Pi o la de Santa Maria del Mar de Barcelona. Aquesta gran activitat restarà aturada de cop a causa de la mateixa crisi baix medieval i la posterior crisi política que portarà a la unificació espanyola i, més endavant, a la consegüent obertura de les rutes de l'Atlàntic.

Finalment, a la península ibèrica hem de continuar parlant —com ja ho hem fet en el capítol 16 a propòsit de l'arquitectura romànica— de l'arquitectura mudèjar. El mateix monestir cistercenc de las Huelgas Reales a Burgos o la catedral de Toledo reflecteixen el seu ascendent en l'ornamentació. Però, els arcs de ferradura, les arqueries lobulades i les torres de doble mur; l'ús del maó —sol o associat a la pedra—, dels guixos, de les rajoles de València *(azulejos)* y de les policromades estructures lígnies de cavall i entrecinta *(par y nudillo)*, es fan presents en la construcció i en l'arquitectura del temps, tal com tots els altres elements islàmics són presents en la societat en general. Així —com hem dit abans—, reconquerit el territori, la manera de construir islàmica es posa ara al servei de la religió judaica o cristiana; tot i això, potser és més adequat pensar en l'inici d'una nova tradició que reflecteix la mixtura cultural de la societat del temps, si bé és evident que els nous tipus són els propis d'una societat cristianitzada. Aquesta arquitectura mudèjar la trobem també al sud-oest de la corona d'Aragó, on, podem contemplar, per exemple, la catedral i el campanar de sant Martí a Terol, del mateix segle XIII. A Portugal, en canvi, l'arquitectura mudèjar ja no tindrà gaire arrelament.

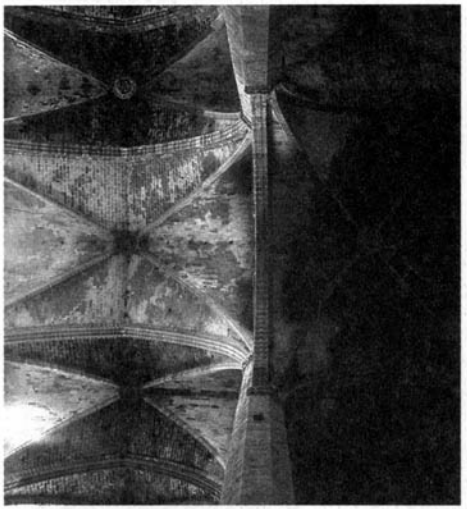

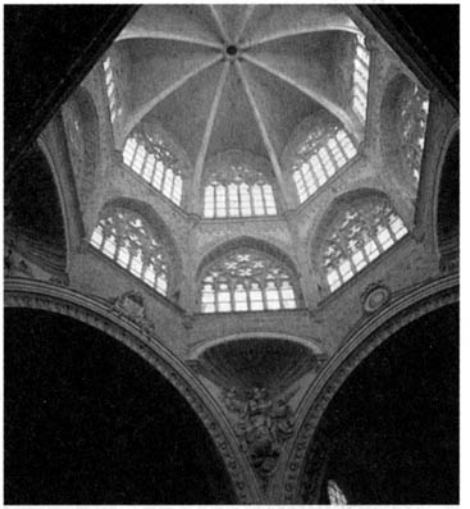

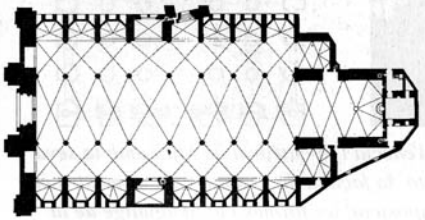

Catedral de Mallorca.

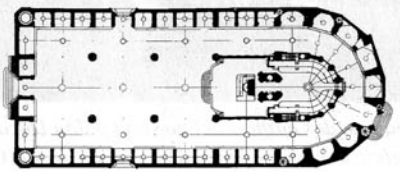

Santa Maria del Mar de Barcelona.

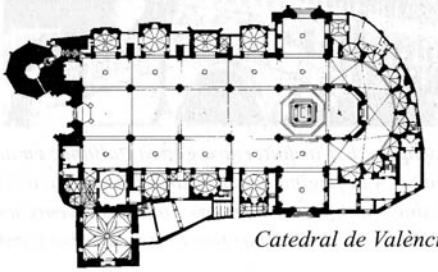

Catedral de València.

La península itàlica

Inicialment, fou també l'orde del Cister qui va difondre la nova arquitectura gòtica al llarg de la península itàlica, on la tradicional diversitat artística i política peninsular ens torna a fer distingir entre el nord, el centre i el sud.

Durant els segles XII i XIII, al nord, l'arquitectura gòtica s'entreveia en la continuïtat del romànic llombard amb alguns accents notoris, com l'abadia de Sant'Andrea a Vercelli, que té aspectes del gòtic francès, construïda per Benedetto Antèlami, el famós renovador de l'escultura medieval, que havia viatjat a França i a qui hem trobat en el baptisteri de Parma. Durant els segles XIV i XV els territoris septentrionals es presenten més actius. En la dècada dels anys trenta del segle XIV, es construeixen a Venècia els dos grans temples mendicants ja mencionats: San Giovanni e Paolo i Santa Maria Gloriosa dei Frari, en el mateix moment en què s'inicia la construcció del preciós Palau Ducal; és el temps de la represa econòmica i política a tot Europa, que Venècia viu també amb plenitud, un moment florit, del qual encara avui són testimoni els preciosos palaus gòtics del Canal Gran com la Ca' d'Oro o la Ca' Foscari, construïts a mitjan segle XV. A Milà, a partir de 1386, s'havia iniciat la llarga i complexa obra del *duomo* en una versió molt atenta al gòtic europeu.

Si ara ens traslladem al sud, comprovarem que l'advenimment de la corona d'Aragó renova l'arquitectura gòtica; d'això, n'és exemple la intervenció del mallorquí Guillem Sagrera amb la preciosa volta estrellada de l'anomenada sala dels Barons del Castel Nuovo de Nàpols.

Però, és als territoris del centre peninsular, on la nova arquitectura, impulsada per la forta presència allà dels ordes mendicants, mostra una major potència i originalitat i és capaç de conformar un focus de caràcter general influent i fecund, especialment cap a tot el sud d'Europa. Allà neix la genuïna arquitectura gòtica italiana, de grans superfícies i murs poc articulats, amb voltes senzilles i, sovint, amb cobertes de fusta, que ensenya la propera arrel romànica i la llunyana inspiració clàssica i que tindrà una profunda i persistent influència pertot arreu d'Europa, especialment al sud. Les característiques d'aquesta arquitectura ja han estat explicades en el capítol 19 a propòsit dels ordes mendicants; caldria afegir-hi ara, pel que fa a construcció, que hi predominen els murs de maó o de paredat comú de pedra, amb precisos i

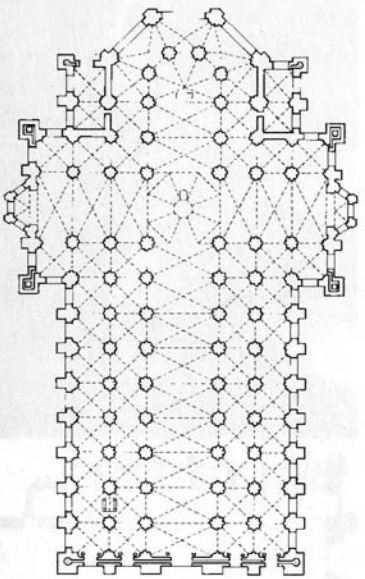

Exemples de l'arquitectura gòtica italiana: en aquesta pàgina dos edificis del nord: el palau Ducal de Venècia i la catedral de Milà amb la seva planta. A la pàgina següent, un edifici característic del gòtic del centre peninsular: la catedral d'Orvieto, la façana de la qual, com es mostra en les dues fotografies inferiors no té res a veure amb el cos general de l'edifici, el qual reprodueix la composició, les formes i el llenguatge de la basílica paleocristiana; fins i tot està cobert amb encavallades de fusta.

preciosos revestiments de marbre o policromats mosaics de tessel·la i, sobretot, amb gran abundància de frescos en els amplis panys entre les diverses obertures, una ornamentació recomanada pels franciscans que comptà amb artistes de la qualitat de Giotto, Simone Martini, etc. A diferència de la península ibèrica i del mateix sud de França, en la península itàlica no abunda el treball del picapedrer i, per tant, no hi ha tampoc la rigidesa organitzativa de les seves confraries gremials.

Recordem només alguns grans edificis: San Francesco a Asissi, San Francesco a Bologna o l'església dominicana de Santa Maria Novella a Florència. També en el segle XIII es construeixen el *duomo* de Siena o el d'Orvieto i diversos palaus i edificis públics que mostren la gran potència urbana d'aquests territoris. Més tard, ja en el segle XV, es construeix a Florència la gran església franciscana de la Santa Croce, l'autor de la qual, Arnolfo di Cambio, participa també en la construcció de la catedral, és a dir, de Santa Maria del Fiore, un edifici gòtic, que té per campanar la famosa obra de Giotto, i sobre el qual Brunelleschi bastirà, de 1423 a 1438, la gran cúpula que proclamarà el triomf del Renaixement.

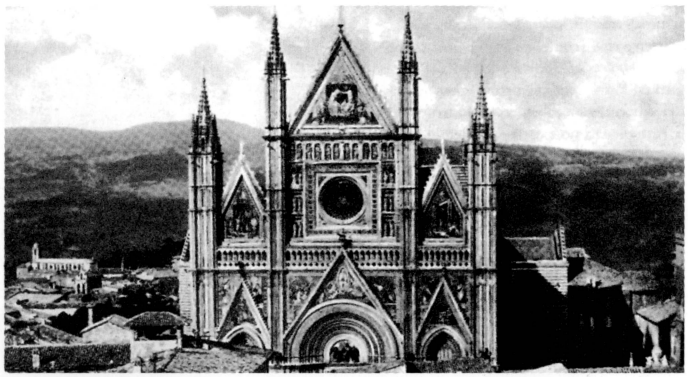

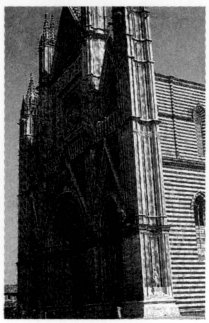

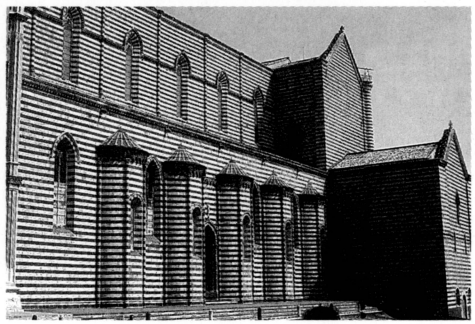

BIBLIOGRAFIA

BECHMANN, Roland: *Les racines des cathédrales*. Payot. París, 1981.

BENEVOLO, Leonardo: *L'arte e la città medioevale*. Gius. Laterza & Figli Spa. Roma-Bari, 1975. Versió espanyola d'Editorial Gustavo Gili SA*: El arte y la ciudad medieval*. Barcelona, 1977.

BOIS, Guy: *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'Edat Mitjana*. Editorial L'Avenç. Barcelona, 1988.

BRAUNFELS, Wolfgang*: Abendländische Klosterbaukunst*. Verlag. Munchen, 1969. Versió espanyola de Barral Editores SA*: Arquitectura monacal en Occidente*. Barcelona, 1975.

BURCKHARDT, Titus: *L'art de l'Islam*. Sindbad. París, 1985. Versió espanyola de José J. de Olañeta, Editor*: El arte del Islam*. Palma de Mallorca, 1999.

CLARAMUNT Salvador; RIU, Manuel; TORRES, Cristóbal; TREPAT, Cristòfol: *Atlas de Historia Medieval*. Aymà SA. Barcelona, 1980.

CHUECA, Fernando: *Breve historia del urbanismo*. Alianza Editorial SA. Madrid, 1968.

CHUECA, Fernando: *Historia de la Arquitectura Occidental*. (Els volums: *Prerrománico y Románico en Europa, Gótico en Europa* i *Edad Media Cristiana en España)*. Editorial Dossat SA. Madrid, 1989.

CONANT, Kenneth John: *Carolingian and romanesque architecture, 800-1200*. Penguin Books. New York, 1959. Versió espanyola d'Ediciones Cátedra SA: *Arquitectura carolíngia y románica 800-1200*. Madrid, 1982.

DUBY, Georges: *Saint Bernard. L'art cistercien*. Arts et Metiers Graphiques, Paris, 1976. Versió espanyola de Taurus: *San Bernardo y el arte cistercense: el nacimiento del gótico*. Madrid, 1981.

DUBY, Georges: *Le temps des cathédrales. L'art et la societé, 980-1420*. Editions d'Art Albert Skira, Genève, 1966-1967. Versió espanyola d'Ediciones Cátedra SA: *La época de las catedrales. Arte y sociedad, 980-1420*. Madrid, 1993.

DUBY, Georges: *Art et societé au moyen âge*. Tome I de l' *Histoire artistique de l'Europe*. Seuil. Paris, 1995-97. Versió espanyola de Taurus: Arte y sociedad en la Edad Media. Madrid, 1998.

ETTINGHAUSEN, Richard; GRABAR, Oleg: The Art and Architecture of Islam 650-1250. Yale University Press Ltd. Yale, 1987. Versió espanyola d'Ediciones Cátedra SA. Arte y arquitectura del Islam 650-1250. Madrid, 1996.

FITCHEN, John: *The Construction of Gothic Cathedrals. A Study of Medieval Vault Erection*. The University of Chicago Press. Chicago, 1961.

FULLANA, Miquel: *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*. Editorial Moll. Palma de Mallorca, 1974.

GIMPEL, Jean: *Les bâtisseurs de cathédrales*. Ed. Du Seuil. Paris, 1980.

GRABAR, Oleg: *The Formation of Islamic Art*. Yale University Press Ltd. Yale, 1973. Versió espanyola d'Ediciones Cátedra SA: *La formación del Arte islámico*. Madrid, 1990.

GRODDECKI, Louis: *Gothic architecture*. Rizzoli. New York, 1976. Versió espanyola d'Editorial Aguilar*: Arquitectura gótica*. Madrid, 1977.

GUIDONI, Enrico: *La città Europea. Formazione e significato dal IV all'XI secolo*. Electa Editrice. Milano,1981.

GUIDONI, Enrico: *La città dal Medioevo al Rinascimento*. Gius. Laterza & Figli Spa. Roma-Bari, 1989.

KUBACH, Hans Erich: *Romanesque architecture*. Abrams. New York, 1973. Versió espanyola d'Editorial Aguilar: *Arquitectura románica*. Madrid, 1974.

MICHELL, George: *Architecture of the Islamic World Its History and Social Meaning*. Thames & Hudson Ltd. Londres, 1978. Versió espanyola d'Alianza Editorial S.A.: *La Arquitectura del Mundo Islámico*. Madrid, 1985.

KOSTOF, Spiro: *A History of Architecture*. Oxford University Press, 1985. Versió espanyola d'Alianza Editorial SA: *Historia de la Arquitectura* (3 vols). Madrid, 1988.

RIU, Manuel: *Lecciones de Historia medieval*. Editorial Teide SA. Barcelona, 1969.

ROUX, Simone: *La maison dans l'histoire*. Editions Albin Michel. París, 1976.